

СОФИЈА БОЖИЋ

## ИСТОРИЈА БЕЗ МАНИПУЛАЦИЈА

У српској историографији постоје историчари чија делатност већ деценијама не слаби, него се појачава, резултујући све убедљивијим остварењима која носе снажан печат изузетне компетентности и професионалне и људске зрелости. Није изненађујуће што је један од таквих историчара и академик Василије Крестић, врсан стручњак, ангажовани интелектуалац, хуманиста и патриота, подједнако уважен и у научној и у широј јавности. Када погледамо његов богат историографски опус, од докторске дисертације о хрватско-угарској нагодби, преко *Историје српске ципамте у Угарској 1791–1914*, *Историје Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, *Грађе о Србима у Хрватској и Славонији 1848–1914*, монографија посвећених Јосипу Јурју Штросмајеру – да поменемо само поједина међу бројним значајним делима насталим током низа година преданог рада (не заборављајући при том ни *Српско-хрватске односе и југословенску идеју у другој половини XIX века*, *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, *Знамениће Србе о Хрватима*, *Срби и Хрвати – узроци сукоба*, *Геноцидом до велике Хрватске...*), све до актуелне књиге *Срби у Угарској 1790–1918* (Матица српска, Нови Сад 2013), лако ћемо закључити да је реч о једном од најприсутнијих и најодговорнијих српских историчара друге половине 20. и почетка 21. века.

Научну каријеру Василија Крестића обележила је дубока оданост српској историји. Он је о њој писао са разумевањем, добром вољом, благонаклоношћу, ширином и, није на одмет нагласити – с обзиром на тенденције препознатљиве у једном делу савремене историографије – с утемељењем у егзактну основу створену проучавањем обимне изворне грађе. За разлику од ефемерних радова који се повремено пробијају на странице научних

часописа или се појављују у облику посебних издања, а који више имају карактер публицистичких него научних остварења јер настају без систематских архивских истраживања, с унапред постављеном тезом (супротно ономе што налаже методологија струке) и намером да се подржи стратегија потискивања аутентичног српског гледишта на сопствену прошлост, чланци, студије, монографије и синтезе Василија Крестића оставиће дубок траг у српској науци и, верујемо, уобличаваће историјску свест будућих генерација.

Крестић је највише понирао у историју оних делова расејаног, разуђеног, полицентричног, на сталне сеобе осуђеног српског народа који су се, стицајем историјских околности, нашли изван уже Србије, на простору Хабзбуршке монархије. Пишући о историји тих Срба, он је писао и о историји народа са којима су они делили исти државни простор, пре свега о историји Хрвата. Посебно је био заинтересован за проучавање њиховог односа према Србима и, с тим у вези, за историју југословенске идеје. Фокусирајући се, већ на почетку каријере, под утицајем свог ментора, академика Васе Чубриловића, на тему српско-хрватских односа, Василије Крестић ипак није одустао од првобитне племените намере настале под утицајем утисака и доживљаја света из детињства и ране младости, да се одужи свом завичају, бавећи се догађајима, људима и појавама из прошлости Војводине.

Историја Срба у Угарској привлачила је, богатством и занимљивошћу, и његове претходнике, као и савременике, научнике који су створили читав корпус разноврсне литературе о појединим питањима из ове области. У том погледу, значајан допринос науци дали су Душан Поповић, Славко Гавриловић, Васа Богданов, Андрија Раденић, Лазар Ракић и многи други истраживачи. Од већих подухвата, свеобухватнијег карактера, треба поменути двотомну *Историју Војводине* коју је уочи Другог светског рата написала група еминентних историчара, *Историју народа Југославије* из 1960, *Србе у Војводини* Душана Поповића и *Историју српског народа* у издању Српске књижевне задруге. Међутим, све до овог тренутка, није постојала једна права синтеза историје Срба у Угарској у „дугом” 19. веку.

С намером да буде нека врста њеног наставка, књига Василија Крестића почиње тамо где се завршава *Историја Војводине*, периодом после Темишварског сабора, најзначајнијег политичког скупа српског народа после Велике сеобе, на коме је разрешавано питање политичког статуса Срба у Хабзбуршкој монархији, а окончава се, по логици ствари, тамо где је завршена историја Срба у Угарској, рушењем Двојне монархије и фор-

мирањем југословенске државе у коју су и они интегрисани. У тај временски оквир, омеђен за Србе веома важним годинама, 1790. и 1918, смештене су све битне теме из историје српског народа северно од Саве и Дунава, груписане у шест великих целина: „Од Темишварског сабора до Револуције 1848. године”, „Револуција 1848–1849. године”, „Време Баховог апсолутизма (1848–1860)”, „Државно преустројство Монархије и Срби (1861–1867)”, „Од Аустроугарске нагодбе до Берлинског конгреса (1867–1878)” и „Од Берлинског конгреса до краја Првог светског рата”. Пратећи ток догађаја све од краја 18. века, када су Срби стекли верску толеранцију и грађанску равноправност, своје институције, школе и прве штампане медије, до почетка 20. века, када су остварени идеали који су их носили током целог 19. столећа, аутор је представио не само политичку, већ и друштвену и културну историју Срба у Угарској, као и историју идеја и покрета који су се развијали у њиховој средини, изложеној утицајима разних центара моћи, Беча, Пеште, Загреба и Београда. Међутим, све те бројне, потпуно нове, до сада непознате и мање познате чињенице нису изнете само зато да би задовољиле нашу радозналост о минулим временима, да бисмо прочитали још једну причу о негдашњем – мада свакако излазе у сусрет и тој врсти знатижеље – већ имају дубљи смисао који се, како читање одмиче, све јасније открива и, на крају, потпуно освешћује читаоца.

Из Крестићеве књиге могу се извући, као што ћемо видети, многи важни закључци. Већ после првог прелиставања њеног садржаја уочава се да се историја српског 19. века у Угарској може поделити на два раздобља, једнака по трајању, али неједнака по ономе што их испуњава. Док је прва половина века – у историји српског народа обележена Српском револуцијом која је узбуркала духове и на хабзбуршком простору – ипак била мирнија, представљајући неку врсту припремне фазе за оно што ће уследити, друга, која почиње револуционарним збивањима 1848–1849. године, а завршава се тек у 20. столећу, била је много бурнија, узаврелија, драматичнија. Сходно томе, периоду до револуције посвећено је само шездесет страна, док период од револуције до краја задатог временског оквира заузима сав остали садржај књиге која има више од петсто страна.

Ова књига може се читати, тачније, приказати на више начина, од којих бисмо поменули бар два: онако како је написана, дакле пратећи хронолошки след или – а то би био други начин – издвајајући неколико битних група питања која се спонтано намећу већ после првог упознавања с мноштвом проверених и исцрпних информација, саопштених разумљиво и убедљиво. Ако бисмо се

држали хронологије, говорили бисмо о друштвено-економским односима код Срба у Угарској у првој половини 19. века и о административно-политичком устројству, о одјецима Првог српског устанка, Тицановој буни и буни у Крушчици, о политичким приликама и културним односима у том раздобљу; затим, о почецима српске револуције 1848, у контексту револуционарних збивања у целој Хабзбуршкој монархији, о Мајској скупштини, о току рата с Мађарима, победама и поразима, о односима Срба и Хрвата, сукобима између српских вођа, патријарха Јосифа Рајачића и Ђорђа Стратимировића, помоћи Србије и последицама рата и револуције. Говорили бисмо, такође, о оснивању Војводства Србије и Тамишког Баната, о апсолутистичким реформама и германизацији, покушајима зближавања с Мађарима и укидању Војводства; о Благовештенском сабору, државном преуређењу Аустрије, Источном питању и Уједињеној омладини српској. Потом, о политичким странкама, пре свега о Српској народној слободоумној странци и њеном прваку Светозару Милетићу, о нотабилитетима, радикалима, либералима, самосталцима, кикиндским демократима, српствашима, социјалистичким идејама; о Михаилу Полити-Десанчићу и Јаши Томићу, политичким антиподима око чијих се личности и схватања уобличавао политички живот Срба крајем 19. и почетком 20. века; о многим питањима која се тичу Војне границе, о српској народно-црквеној аутономији, мађаризацији, да бисмо, најзад, дошли до ослободилачких балканских ратова и Првог светског рата и присаједињења Војводине Србији.

Приказујући књигу на други поменути начин, концентришући се на одређене смисаоне целине које се препознају већ на почетку књиге и остају актуелне све до њеног краја, најпре ћемо се задржати на српско-српским односима. О историји Срба у Угарској, наиме, не може се говорити одвојено од историје целокупног српског народа, што Крестић и овде, као и у осталим својим делима, аргументовано доказује. Питање односа Срба с две стране границе, која се налазила на Сави и Дунаву, рекама које су истовремено и раздвајале и спајале, отворио је темом Првог српског устанка, а закључио темом уједињења 1918. Читајући Крестићеву синтезу схватамо да су, између тих преломних догађаја у нововековној српској историји, Војвођани и Срби из Србије били непрекидно повезани, да се континуирано кретање људи, идеја и материјалних добара одвијало деценијама, на добробит и једне и друге стране. Када су Србији која је васкрсавала и постепено се усправљала, били потребни борци или интелектуалци, налазила их је код својих сународника с друге стране границе. Они су пристизали спремни да за њу положе живот или да

јој ставе на располагање сву своју памет и знање. Србија им није остајала дужна, спремно и несебично их, на све начине, помажући: на хиљаде добровољаца придружило се српском покрету у Војводини за време Револуције 1848–1849. године, а није остала ни финансијска и дипломатска помоћ. И као што су избеглице из Србије затражиле уточиште после слома Првог српског устанка код својих сународника у Монархији, тако су се избеглице из Угарске, бежећи од крвавог терора својих господара, у време револуционарних збивања средином века, склониле под окриље младе Кнежевине. Ово константно померање појединаца и већих и мањих група становништва доприносило је бољем упознавању два раздвојена дела једног истог народа, подизању угледа Србије код Војвођана, с једне стране, и европеизовању још увек оријенталне Кнежевине, с друге стране. Чињеница да су српске политичке вође из Угарске често и критиковале Србију, њену спољну и унутрашњу политику, унутрашњу када им се чинила аутократском, а спољну када, у њиховом виђењу, није била довољно активна у правцу ослободилачке акције и решавања Источног питања, нимало није утицала на то да, у свим критичним тренуцима, Срби из Угарске остану одани Србији. Тако је било и у време Балканских ратова и Првог светског рата. Чак и они који су изгубили веру у Краљевину и њену ослободилачку мисију – а сазнајемо како је било и таквих, али да су они представљали само изузетак, а не правило – у тим претешким данима су направили заокрет и пружили недвосмислену подршку Србији. Приврженост Србији Срби из Угарске доказали су нарочито 1918, опредељујући се за уједињење са њом, и то директно, преко Београда, независно од колебљивог и само за хрватске интересе заинтересованог Загреба.

Да ли је, међутим, Србима, којима ни географија нити државе које су их вековима раздвајале – физички али не и духовно, не успевајући да угрозе њихово јединство, националну свест и солидарност, како с пуним правом тврди академик Крестић, полазило за руком да такав степен блискости успоставе и одрже и са најближим суседима, Хрватима? Одговор на то питање, који произлази из свега што се налази међу корицама ове књиге, у крајњој линији је негативан. Изношење сазнања о српско-хрватским односима које смо, после српско-српских односа, издвојили као тематску целину вредну нарочите пажње, започиње указивањем на став Срба из Угарске према илирском покрету, став лишен наклоности захваљујући противилирској оријентацији утицајног Теодора Павловића, не без основа увереног да илирски покрет има противерпски карактер. Српско-хрватски односи актуелизовали

су се, затим, у време Револуције 1848–1849. године, осцилирајући између нетрпеливости и слоге коју је, и кад је бивала постигнута, било тешко одржавати због пропагандног рада клерикалних кругова. Из других, раније објављених књига и студија Василија Крестића знамо да је суштинско спорно питање између Хрвата и Срба било непризнавање српског народа у Хрватској, Славонији и Далмацији, на основу идеологије хрватског државног и историјског права, а са намером њиховог асимиловања и хрватизовања, да су Хрвати тежили за стварањем велике, етнички и верски јединствене хрватске државе, у чијем оквиру би биле и Босна и Херцеговина и Срем, како нису били равнодушни према економском успону Срба и постојању независних српских држава Србије и Црне Горе у време када су се Хрвати борили за мрвице аутономије под Хабзбурговцима, да су чинили уступке Србима у тренуцима када им је била потребна њихова помоћ и подршка, одбацујући их после остварења својих циљева, а неке од већ остварених и доказаних научних резултата о овој теми аутор је сада продубио у контексту историје српске заједнице северно од Саве и Дунава. Као проблеме који су кочили успостављање срдачних и пријатељских односа Срба у Угарској са Хрватима подвукао је питање припадности Срема, правог камена спотицања између два народа све од средине 19. века па на даље, те ревизију Хрватско-угарске нагодбе коју већи део Срба у Угарској, окупљен око Српске народне слободомне странке под вођством Светозара Милетића, није прихватио, остајући и даље у опозицији.

Говорећи о заоштравању српско-хрватских односа у вези са ревизијом нагодбе, коју је власт вешто користила за уношење раздора између два народа, долазимо и до треће групе питања покренутих у књизи о Србима у Угарској. То је питање њиховог односа према центрима моћи, Бечу и Пешти. Окренути час ка једном, час ка другом, на крају опредељени против оба, Срби су покушавали да нађу ослонац код оне стране која ће их мање угрожавати. Изложени беспопштедној мађаризацији, у опасности од губитка националног идентитета, дуго су веровали како им не преостаје ништа друго него да се ставе под заштиту Беча. Имајући у виду да је Хабзбуршка монархија држава у чије је темеље уграђено начело легитимитета (које није било напуштено све до краја њеног постојања 1918), те да сваки политички захтев упућен владајућим факторима мора почивати на неком правном основу, црквена елита, која је Србе предводила у целој првој половини 19. века, националну и верску борбу водила је чврсто се држећи привилегија добијених од цара, верујући да Срби могу опстати само позивајући се на своја историјска права. Двор је, међутим, вешто

манипулисао Србима и излазио у сусрет њиховим захтевима само онда када му је била потребна помоћ и само у минималној мери, тек колико је било неопходно да му се нађу при руци. То је посебно дошло до изражаја у Револуцији 1848–1849. године која је, према Крестићевим истраживањима, окончана већим бројем српских жртава него што их је било игде у Европи, пропорционално броју становника, а Срби су, привидно, награђени за верност оснивањем Војводства које уопште није обухватало њихов целокупан етнички простор у Угарској, да би им најзад чак и та привремено додељена и непотпуна награда била одузета. Руководећи се стеченим искуством у односима са Двором, Срби су после револуције променили страну, с разлогом се надајући како су њихови дојучерашњи непријатељи Мађари коначно схватили да им није у интересу да остану непопустљиви према осталим народима Угарске, очекујући од њих више толеранције и вођење разумније политике. Али, показало се како су то била превелика очекивања. Мађарска политичка елита наставила је с ускраћивањем националних права немађарима, а најпризнатији ауторитет код Срба, Светозар Милетић са својом Српском народном слободумном странком, која је црквену јерархију у другој половини 19. века потиснула с руководеће позиције у политичком животу, одлучио је да раскрсти и с Двором и са Мађарима.

Дакле, све што читамо о компликованим односима на линији Срби–Двор и Срби–мађарска влада, упућује на закључак да српски народ није могао да очекује ништа ни од једног од два центра моћи од којих је зависило његово постојање: ни од оног чије је седиште било у Бечу нити од другог, са центром у Пешти, те да је свој опстанак у будућности видео једино у заједници са Србијом.

Василије Крестић је у свом делу дефинитивно рашчистио још једно питање које је данас, на савременој политичкој сцени Србије, веома актуелно. То је питање аутономије Војводине. Док се, с тим у вези, бескрупулозно манипулише историјским фактима, с намером да се убеди јавност како је Војводина у оквирима Хабзбуршке монархије имала своју посебност и 1918. је унела у нову државу, наука каже, што Крестић сведочи као стручњак, да је Војводина некада била само географски појам (изузев кратког, десетогодишњег периода средином 19. века, када је била и политички појам), како су аутономију имали само Срби с подручја Јужне Угарске, али да је и она укинута уочи Првог светског рата, те како је, према томе, нису могли унети у заједницу са Србијом. И, што је још важније, Василије Крестић подсећа на то да је смисао аутономије, којој су Срби у Угарској тежили ради очувања свог националног бића, непрекидно изложеног асимилацији, био

да подржи интеграцију српске нације, а не, као што се неосновано сугерише, да од Војводине ствара посебну државу. Војводина је, да се послужимо његовим речима, требало да буде мост преко кога би се остварило уједињење Срба. Управо због тога што је Војводина, Војводовина или Војводство постојало само у време Револуције 1848–1849 (и то без званичног признања) и десет година после револуције, при том остављајући изван својих граница компактне масе српског становништва, сада и пишемо о књизи која носи научно исправнији и коректнији наслов *Срби у Угарској*, а не Срби у Војводини.

Издавајући оне теме и проблеме из ове капиталне и садржајем пребогате књиге који, како нам се чини, носе извесну поруку, скренућемо пажњу будућим читаоцима и на стил аутора, на његову способност да и о најсложенијим појавама пише на једноставан и лако разумљив начин – не губећи при том ништа од каквоће закључивања. Изношење аргументације у његовом делу има патину старе београдске историографске школе која подразумева јасно и прецизно исказивање ставова – од уводног излагања па све до закључних разматрања.

Књига *Срби у Угарској 1790–1918*. није настала у једном даху, већ је уобличавана годинама, деценијама, с пажњом, посвећеношћу и љубављу својственој само ствараоцу дубоко везаном, нераскидивим нитима, целом својом личношћу, за заједницу о којој пише, попут Василија Крестића, рођеног на простору Војводине и стасалог на њеном тлу. Та снажна емоција, међутим, њега није спречила да историјске догађаје расветљава – као што смо напоменули на почетку – у складу с императивом струке, проучавајући изворну грађу из архива у Бечу, Будимпешти, Загребу, Новом Саду, Сремским Карловцима и Београду. Зато у синтези о Србима у Угарској не наилазимо на разматања тобож ексклузивним знањима и олако, површно усвојеним теоријама, већ на тумачења која су поуздана и непомерљива и која представљају изузетан допринос изучавању српске историје 19. века. Плод знања и компетенција стицаних од младих дана до зрелог доба, помним и будним читањем докумената које нам је минула стварност оставила за собом, она ће остати незаменљив део не само једне научне области, већ целокупне националне културе.\*

---

\* Речено на промоцији књиге у Матици српској, 26. новембра 2013. године.